

UOT 82 (091)

A.E.Heydərova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
heyderova89@inbox.ru

HÜSEYN ABBASZADƏNİN BƏDİİ İRSİNİN TƏDQIQI

Açar sözlər: *Hüseyn Abbaszadə, bədii irs, sovet dövrü, müstəqillik dövrü, ədəbi tənqid*

Hüseyn Abbaszadə lirik, epik və dramatik növlərdə əsərlər yazmışdır. Məqalədə onun yaradıcılığındakı hər üç janrın tədqiqat dinamikası araşdırılır. H.Abbaszadə yaradıcılığının əsas aparıcı xətti kimi epik janrda yazdığı hekayə, povest və romanlar götürülür. Tədqiqatda sovet və müstəqillik dövründə ədəbi tənqidin H.Abbaszadənin bədii nəsrinə münasibəti məsələsinə aydınlıq gətirilir. Məqalədə epik növə keçmə səbəbləri, əsərlərinin diqqətdən kənar qalma səbəbləri araşdırılır. Məlum olur ki, onun nəzmdən nəsrə keçməsinə iki amil şərtləndirib: birinci səbəb, fikirlərini nəsrə daha yaxşı ifadə etməsi, ikincisi isə, poeziyası ilə ədəbi tənqidin diqqətini çəkmə bilməməsi idi. Məqalədə toxunulan digər bir problem isə onun əsərlərinin sovet və müstəqillik dövründə araşdırılma dinamikasıdır. Sovet dövründə ayrı-ayrı məqalələrdə, bəzi monoqrafiyalarda, xatirələrdə müəyyən mənada onun bədii irsinə toxunulmuşdur. Lakin onun əsərləri konseptual araşdırmaya cəlb edilməmişdir. Müstəqillik dövründə isə H.Abbaszadə bədii irsi demək olar ki, ədəbi tənqidin diqqətindən kənar qalmışdır. Bunun səbəbi 90-cı illərdən sonra ölkə həyatında baş verən ictimai-siyasi hadisələr və dəyişən qiymətləndirmə meyarları idi.

A.Э.Гейдарова

ИССЛЕДОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО НАСЛЕДИЯ ГУСЕЙНА АББАСЗАДЕ

Ключевые слова: *Гусейн Аббасзаде, художественное наследие, советская эпоха, период независимости, литературная критика*

Гусейн Аббасзаде писал произведения в лирическом, эпическом и драматическом жанрах. В статье исследуется динамика исследований всех трех жанров в его творчестве. Рассказы, повести и романы, написанные в эпическом жанре, являются основными чертами творчества Г.Аббасзаде. В исследовании объясняется связь литературной критики с художественной прозой Г.Аббасзаде в советское время и в годы независимости. В статье рассматриваются причины перехода к эпосу и причины их исключения. Оказывается, его переход от поэзии к прозе был обусловлен двумя факторами: одна из причин состояла в том, чтобы лучше выразить свои взгляды в прозе, а во-вторых, его поэзия не могла привлечь внимание литературной критики. Еще одна проблема, затронутая в статье, –

динамика его работ в советское и независимое время. В советское время в некоторых статьях, в некоторых монографиях, мемуарах в каком-то смысле затрагивалось его художественное наследие. Однако его работы не были вовлечены в концептуальные исследования. В годы независимости литературное наследие Г.Аббасзаде было практически исключено из литературной критики. Причиной этого стали общественно-политические события, произошедшие в стране после 1990-х годов и изменчивость критериев оценки.

A.E.Heydarova

INVESTIGATION OF ARTISTIC EXPRESSION OF HUSEYN ABBASZADE

Keywords: *Huseyn Abbaszade, artistic heritage, Soviet era, independence period, literary criticism*

Huseyn Abbaszade wrote his works in lyric, epic and dramatic genres. The article investigates dynamics of all three genres in his work. The stories, narratives and novels written in the epic genre are the main lines of H.Abbaszade's creative work. The study explains the relation of literary criticism to the artistic prose of H.Abbaszade in Soviet times and during independence. The article examines causes of t transition to epic genre, and the reasons for their exclusion. It turns out that his transition from poetry to prose was due to two factors: One of the reasons was to express his views in the prose better, and secondly, his poetry could not draw attention to literary criticism. Another problem touched upon in the article is the dynamics of his works during Soviet and independent times. In Soviet times, in some articles, monographs, memoirs, in senses, his artistic heritage was touched. However, his works were not involved in conceptual research. During the years of independence, H.Abbaszade's literary heritage was almost excluded from the literary criticism. The reason was socio-political events which took place in the country after the 1990s and the variability of the evaluation criteria.

Hüseyn Abbaszadə marağ dairəsi geniş, incəsənətin bütün növləri barədə məlumata malik ədibimiz idi. İncəsənətə olan sevgisi, bu sahədə baş verən yenilikləri izləməsi və düzgün dəyərləndirməsi onun yaradıcılığının gələcək inkişafına şərait yaradır. Belə ki, hələ məktəbdə oxuyarkən şeirlər yazmağa başlayan H.Abbaszadə sonrakı dövrlərdə qələmini epik və dramatik janrlarda da sınayır. H.Abbaszadənin uşaqlığı və ilk gənclik illəri SSRİ-yə tabe olan respublikalarda mədəni quruculuq sahəsində genişmiqyaslı tədbirlərin həyata keçirildiyi, savadsızlığın ləğv edildiyi, ümumtəhsil sisteminin inkişaf etdiyi, incəsənətə marağın artdığı bir dövrə təsadüf edir. Təbii olaraq, bu da onun dünyagörüşünün formalaşmasına təsirsiz ötüşmür.

H.Abbaszadənin bədii ədəbiyyata gəlişi Böyük Vətən müharibəsi illərinə təsadüf edir. Elə təlatümlü zamanda onun hissələrini ifadə etmək üçün poeziyanı seçməsi təsadüfi deyildi. İlk gənclik illərində yazdığı şeirlərdə A.Səhhətin təsiri

açıq şəkildə duyulsa da, bu şeirlərdə biz hələ həyat haqqında geniş təsəvvürü olmayan bir gəncin ətraf və cəmiyyətə romantik duyğularını görürük. Lakin cəbhə həyatı, orada gördükləri, yaşadıkları onu böyüdür. Bu dövrdə o, “Cəbhədən anama məktub”, “Şanlı bayram” şeirlərini yazır. Nasir-jurnalist Rövşən Yerfi isə “Sovet ədəbiyyatımızın sonuncu “generalı” yazısında onun ilk şeiri kimi “Şanlı bayram”ın adını çəkir və 1940-cı ildə “Azərbaycan ədəbiyyatı” qəzetində nəşr olunduğunu göstərir.

Hər bir sənətkarın həyatı, yaradıcılığı haqqında etibarlı mənbə onun qoyub getdiyi əsərlər və xatirələrdir. H.Abbaszaadə müharibə xatirələrində 1943-cü ildə yaralanan zaman şeir dəftərini itirdiyini qeyd edir. “Şeir dəftəri” artıq onun poeziya ilə məşğul olduğunu göstərir. Bu şeirlərin bəziləri hələ o vaxt cəbhə qəzetlərində ara-sıra nəşr olunmuşdur. Əsasən, vətənpərvərlik mövzusunda olan bu şeirlər yüksək sənət əsəri kimi olmasa da, ədibin şeirə, sənətə vurğunluğunun ifadəsi kimi dəyərləndirilə bilər. 1949-cu ildə ilk şeir kitabı – “Sınaq illəri”ni nəşr etdirir. Kitabda toplanmış 34 şeirdən 14-ü cəbhədə yazılmışdır. Bu şeirlərdə vətənpərvərlik, mərdlik, vətən və ailə həsrəti kimi hisslər tərənnüm olunub. “Qələbə baharı” adı altında verilən şeirlər isə müharibədən sonra yazılmışdır. Kitabın redaktoru xalq şairi Osman Sarıvəlli olmuşdur.

1950-ci illərdən etibarən H.Abbaszaadə əsərlərinin nəşri uğurlu olur. Bu illərdə nəşr olunan kitabların əksəriyyəti uşaq və gənclər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Ümumiyyətlə, müharibədən sonrakı illərdə Q.İlkin, Y.Əzimzaadə, M.H.Təhmasib və H.Abbaszaadə uşaq nəsr sahəsində mütərəqqi işlər görmüşlər. 1954-cü ildə H.Abbaszaadə “Silah yoldaşları” şeir kitabını nəşr etdirir. Müharibə mövzusu ilə yanaşı, vətənpərvərlik, dostluq, insan hisslərinin tərənnümünə həsr olunmuş 21 şeirlə bərabər “Silah yoldaşları” və “Həcər” poemaları daxil edilmişdir.

Onun uşaqlar üçün yazdığı “Ağır yelkənimiz”, “Yasəmən” (1956), “Bacı və qardaş” (1957), “Şəlalə” (1959), “Sən nə yaxşı nənəsən” (1960) kitabları kiçikyaşlı oxucularına töhfədir. Bu kitablara ədibin şeirləri və mənzum hekayələri daxil edilmişdir. Kiçik süjetli bu bədii nümunələrdə H.Abbaszaadənin pədaoq müşahidələrinin şahidi oluruq. O, balaca dostlarına tövsiyəedici, maarifləndirici şeirlər yazmaqla onlara xeyirxah, səmimi olmağı, dostu düşməndən ayırmağı aşılayır. Onun “nağıl” adlandırdığı mənzum hekayələri kiçikyaşlı uşaqların həyatı dərk etmələri, maariflənmələri və əylənmələri üçün əxlaqi və öyrədici məzmun daşıyır.

Uşaqlara xalqın, vətənin tarixini, onun tanınmış şəxsiyyətlərini tanıtmığı H.Abbaszaadə özünə borc bildirdi. Onun dahi Azərbaycan şairi Nizamiyə 800 illik yubileyi münasibətilə həsr etdiyi (1947) “Şairin heykəli” şeiri, ölməz Üzeyir Hacıbəyovu andığı “Xatirə” (1950) şeiri, A.S.Puşkinə həsr etdiyi “Səndən danışacaqlar” şeiri, Abdulla Şaiqə ünvanladığı “Abdulla Şaiqə”

şeyrlərində onun sənətə, şeirə, musiqiyə məftunluğu və verdiyi yüksək dəyərin bədii ifadəsini görürük.

“Bacı və qardaş” (1957), “Şəlalə” (1959), “Sən nə yaxşı nənəsən” (1960) kitablarında H.Abbaszadəni məhsuldar uşaq şairi kimi görürük. Onun uşaqlar üçün yazdığı əsərlər milli ənənələr üzərində inkişaf etmişdir. Bu əsərlər istər ideya-mövzu, istərsə də bədii-sənətkarlıq cəhətdən maraqlıdır.

Sovet dövründə poema janrı olduqca məşhur idi. O dövrdə yaşayıb yaratmış əksər şairlər bu janra müraciət etmişdilər. Mühəribədən sonrakı dövrdə M.Rahim “Leninqrad göylərində”, R.Rza “Lenin”, “Qızılgül olmayaydı”, M.Dilbazi “Əlcəzairli qız”, S.Rüstəm “12-ci tufəng”, “Qafurun qəlbi”, S.Vurğun “Zamanın bayraqdarı”, “Muğan”, “Zəncinin arzuları” və b. poemalarını, H.Abbaszadə “İnadkar oğlan”, “Silah yoldaşları” (1947-1948), “Həcər” (1953), “Doğma yuva” (1955), “Ağaran çadırlar” (1956), “Aran” (1959) kimi poemalarını yazır.

H.Abbaszadənin lirikası demək olar ki, araşdırılmamış, ədibin lirikası üstündən səssizcə ötüb keçilmişdir. H.Abbaszadə şeirə, poeziyaya vurğun olduğu kimi, musiqinin də aşıqı idi. O, görünür, musiqi sənətinin incəliklərinə bələd olmuş, şeirin, sözün musiqi ilə daha ürəyəyatımlı, daha yaddaqalan olduğunu bilmişdir. O, bilirdi ki, sənət əsərini unudulmaz edən musiqi ilə bərabər əsərin sözləridir. Sözlər də musiqi kimi məlahətli, qəlbəyatımlı olmalıdır. O, 60-a qədər mahnı mətninin müəllifi olmuş, sovet quruluşunun, sovet insanının nailiyyətlərini, əmək qəhrəmanlarını, partiyayı tərənnüm edən nəğmələr yazmışdır. Bu mahnı-şeyrlər yazıldığı dövrdə geniş yayılmış, bəstəkarlar tərəfindən ahəngdar, şux musiqilər bəstələnmişdir. A.Rzayevanın sözlərinə musiqi bəstələdiyi “Yadımdamı?”, “Bakının bağları”, “Kimi gözləyirsən?”, “Sabahın ustaları”, “Məzəli neftçi mahnısı”, “Qızıl ulduzlu oğlan”, “Bilsən necə sevindim”, S.Rüstəmovaya aid olan “Meşələr”, “Dəstə rəhbəri” mahnıları, Qənbər Hüseynlinin “Volqa-Don”, “Açıl, pambığım!” mahnıları, musiqisi Şəfiqə Axundovaya məxsus “Hind qızı” və s. bəstələrin sözləri H.Abbaszadəyə məxsusdur. Bütün bu mahnılar arasında 50-ci illərdə ona məşhurluq gətirən “Neftçi Qurban” mahnısı olmuşdur. Mahnının ifaçısı müğənni Bülbül idi. H.Abbaszadə “Bülbül oxudu” adlı xatirəsində bu manının necə ərsəyə gəlməsindən bəhs etmiş, hətta Bülbülü mahnının ikinci bəndini dəyişdirdiyinə görə əsərin müəllifi adlandırmışdır.

H.Abbaszadənin şəxsiyyətinə xüsusi hörmət bəslədiyi sənətkarlardan biri Səməd Vurğun idi. S.Vurğunun “Aygün” poemasının təsiri ilə eyniadlı libretto yazmışdır. Librettonun hər iki variantı yazığının arxiv materiallarında saxlanmaqdadır.

Poeziya, şeir H.Abbaszadə üçün hissələrin, duyğuların sadəcə ifadəsi idi. Nəzmin poetikası, onun oxucuya verə biləcəyi gözəllik, könül rahatlığı ədibin şeyrlərində bütünlüklə özünü tapmırdı.

H.Abbaszadə yalnız şeir yazmaq, mahnı mətnləri yazmaqla kifayətlənməmiş, tərcüməçilik, dramaturgiya sahələrində də qələmini sınamışdır. Onun arxiv materiallarında iki pyesi saxlanılır. Onlardan biri “Xalça” telepyesidir. Telepyesin yazılma tarixi qeyd edilməmişdir. Pyesin mövzusu “Xalça” hekayəsindən götürülmüşdür. “Xalça” hekayəsi dəfələrlə (“Kommunist” qəzetində, “Çəmbərəkənd balladası” kitabı və H.Abbaszadənin “Seçilmiş əsərləri”nin I cildində “Balkondan bir xalça sərilməsi” adı ilə) nəşr edilsə də, telepyes heç yerdə çap edilməmişdir.

İkinci pyesi isə birpərdəli “O oğlan mənəm” adlanır. Makina yazısı ilə yazılmış bu əsərin də iki variantı vardır. Hər iki pyesin mövzusu eyniadlı hekayələri ilə üst-üstə düşür, demək olar ki, hekayənin səhnələşdirilmiş variantıdır. Yəqin ki, yazıçı müəyyən hekayələrinin daha geniş oxucu kütləsi ilə tanışlığı üçün onları səhnə üçün də işləmiş, lakin özünə bəlli səbəblərdən çap etdirməmişdir.

H.Abbaszadə rus ədəbiyyatı klassiklərinin əsərləri ilə yaxından tanış olmuş, xüsusilə uşaq ədəbiyyatı nümunələrini sevərək dilimizə tərcümə etmişdir. N.A.Nekrasovun “Mazay baba və dovşanlar” (1951), S.V.Mixalkovun “Dostumla birlikdə” (1956), S.Y.Marşakın “Birdən ona qədər” (1961), Z.N.Aleksandrovanın “Bir ulduzdan beş nəfər” (1962), X.Trayonovun “Qızıl gül əfsanəsi” (1966, 1968) əsərlərini uşaqların mütaliəsi, onların rus ədəbiyyatı nümunələri ilə tanışlığı üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Göründüyü kimi, H.Abbaszadə incəsənətin bütün növlərinə xüsusi maraq göstərirdi. Təkcə ədəbiyyat deyil, musiqi, teatr, kino onun maraq dairəsində olan sahələrdən idi. Onun “Dənizə çıxmaq qorxuludur” hekayəsinin motivləri əsasında rejissor Ənvər Əbluc 1973-cü ildə eyniadlı film çəkmişdir. “Dörd bazar günü” povesti əsasında isə 1975-ci ildə eyniadlı film çəkilmişdir. Filmin ssenarisini H.Abbaszadə rejissor Şamil Mahmudbəyovla birgə işləmişdir.

Lakin bunların heç biri H.Abbaszadə yaradıcılığının əsas istiqamət xətti ola bilməmişdir. Onu geniş auditoriyaya tanıdan bədii nəsr – hekayə, povest və romanları olmuşdur. 1950-ci illərin sonlarından nəzəmdən nəsrə keçməyə qərar verən H.Abbaszadə müsahibələrinin birində elmi-texniki inqilablar əsrində yaddaşlarda şeiri ilə yox, nəsr ilə qalacağını düşündüyündən bu addımı atdığını vurğulamışdı. Bu yerdə yazıçının “yaddaşlarda nəsr ilə qalması” fikri ilə tam şəkildə razılaşa bilmirik. Çünki yaddaşlarda qalmaq sırf sənətkarlıq bacarığı ilə bağlıdır. Fikrimizcə, H.Abbaszadənin nəzəmdən nəsrə keçməsinə iki amil şərtləndirmişdi. Birincisi, buna səbəb yaradıcı şəxsin özünüifadə şəklidir. Bildiyimiz kimi, nəzm ani duyğuları ifadə etmək üçün mükəmməl vasitə olduğu halda, nəsr sənətkardan xüsusi istedadla yanaşı, geniş məlumat bazası tələb edir. H.Abbaszadə yaradıcılığının ana xəttini müharibə mövzusunun təşkil etdiyini əsas götürsək və bu mövzunun müəyyən yaşlanmışın nəticəsi olaraq meydana çıxdığını qəbul etməklə, nəsrə keçməsinin əsas səbəbi aydın olur. Çünki

yaradıcılıqda belə bir seçim etmək yaradıcı şəxs üçün mənəvi tələbatdan çox, məntiqi düşüncədən qaynaqlanır.

İkincisi, sovet dövründə H.Abbasadə poeziyası ilə ədəbi tənqidin diqqətini çəkmə bilməməsi müəllifin bu janrdə uğursuzluğuna dəlalət edirdi. Oxucu ilə özü arasında yaratmaq istədiyi körpünü o, şeirlə – nəzmlə qura bilmirdi.

Təsədüfi deyil ki, yazıçı bir məktubunda uşaq dərsliklərində şeirlərinin verilməsinə qarşı çıxmışdır. Arxiv materiallarında saxlanılan maarif idarəsinə yazdığı bir məktubda şeirlərini “ilk qələm təcrübəsi” adlandıraraq uğursuz hesab etmiş və başqa nəzm nümunələri ilə dəyişdirilməsini məsləhət görmüşdür.

H.Abbasadə nəsrə birbaşa romanla keçid etmişdir. Nəsrin geniş imkanları, mövzu zənginliyi, hadisələrin epik təsvirində yazıçı illüziyaları (T.Salamoğlu) ədibin qarşısında özünü təsdiq imkanları açır. İkinci tərəfdən, müharibənin bilavasitə iştirakçısı olmuş ədib bu faciənin dəhşətlərini, onun qəhrəmanlarını ədəbiyyatda ifadə etməyi özünün mənəvi borcu bilirdi. İlk nəsr əsərini – romanı iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı olmuş general-mayor Həzi Aslanova həsr etmişdir. Çünki onun qəhrəmanı şücaəti, qəhrəmanlığı sovet məkanında dildən-dilə dolaşan azərbaycanlı oğlu idi.

“General” romanının birinci hissəsi 1958-ci ildə, ikinci hissəsi 1961-ci ildə tamamlanaraq ilk dəfə “Azərbaycan” jurnalı vasitəsilə oxucuların, ədəbi ictimaiyyətin ixtiyarına verilmişdir. Bu roman ədəbiyyatımızda general-mayor Həzi Aslanova həsr edilmiş ilk nəsr əsəridir. Romanın əlyazması ilk olaraq Mehdi Hüseyn, Əli Vəliyev, Əbülhəsən, Sabit Rəhman kimi tanınmış adiblərimiz tərəfindən oxunmuşdur.

“General” əsəri nəşr olunandan ədəbi tənqidin diqqətini cəlb etdi. Əsərin “Azərbaycan” jurnalında yayımlanmış ilkin variantı barədə Mir Cəlal və Məmməd Cəfərin fikirləri istər müəllifi, istər oxucunu, istərsə də tənqidçiləri bu əsərə daha diqqətlə yanaşmağa vadar etdi. Əsərin ilk ədəbi-tənqidi təhlili görkəmli ədəbiyyatşünas-alim Mir Cəlala məxsusdur. O, Azərbaycan Yazıçılarının üçüncü qurultayındakı çıxışında əsəri yaradıcılıq baxımından uğurlu hesab etsə də, cəbhə həyatının təfərrüatı ilə əks edilməməsi fikrini də vurğulamışdır. Görkəmli tənqidçi Məmməd Cəfər isə yazıçının qəhrəmanların düşüncələrinə az yer verdiyini qeyd etmişdir.

Tənqidlərdən yola çıxan H.Abbasadə 1978-1979-cu illərdə əsər üzərində bir daha işləyir və romanı kitab halında 1980-ci ildə Süleyman Rəhimovun giriş sözü ilə “Gənclik” nəşriyyatında nəşr etdirir. “General” daha geniş oxucu auditoriyasına təqdim olunur. Məmməd Cəfər “Ürəkaçan əsərlər, səslər” məqaləsində yazırdı: “General” romanı ədəbiyyatımıza özünəməxsus fərdi üslubu, ilhamı və yaradıcılıq əməlləri olan istedadlı bir nasirin gəldiyini göstərdi” [11, s.7].

“General”ın gətirdiyi şöhrətdən həvəslənən H.Abbaszaadə bir-birindən maraqlı, müxtəlif mövzulu hekayələr, povest və romanlar yazmağa davam edir. Tezliklə onun əsərləri sovet məkanında bir çox dillərə tərcümə olunur, yüksək tirajlarla nəşr olunur. Təkcə “General” romanı yazıcının sağlığında Azərbaycan dilində 6 dəfə, rus dilində 3 dəfə nəşr edildi.

Yazıçıya bədii nəsrin gətirdiyi uğur tezliklə ədəbi tənqidin diqqətini özünə çəkir; bir-birinin ardınca mətbuatda çıxan yazılar onun uğurlu piyarına şərait yaradır. H.Abbaszaadənin bədii nəsrində yeniliyi ilk müəyyən edən filologiya elmləri doktoru, professor Yəhya Seyidov olur. 1968-ci ildə “Azərbaycan gəncləri” qəzetində “Müasirlik yazıcının devizidir” adlı yazısında [18, s.3] o, H.Abbaszaadənin yaradıcılığının əsas səciyyəvi cəhəti kimi müasirliyi və yığcamlığı ilə yanaşı, realist ənənələrə sadıq olduğunu vurğulamışdır. Müəllif bu silsilədən yazıları davam etdirərək 1971-ci ildə “Müasirlik duyğusu” [17, s. 4] adlı məqalə ilə mətbuatda çıxış edir. Bu yazıda artıq o, H.Abbaszaadə yaradıcılığının irəliləyən xətt üzrə inkişaf etdiyi qənaətinə gəlir. Məqalədə “Qapını döyürlər” kitabına daxil edilmiş hekayələr tam təhlilə cəlb edilməsə də, əsərlərdəki müasirlik duyğusu, yazıçı tendensiyası yüksək qiymətləndirilirdi.

1970-ci illər H.Abbaszaadə yaradıcılığının məhsuldar dövrü olur. Bu illərdə o, artıq dövrü mətbuatda öz povest və hekayələri ilə mütəmadi şəkildə görünür. Təbii olaraq, bu əsərlər tənqidin, ictimaiyyətin diqqətindən də kənar qalmır. Dövrün prizmasından tədqiqata cəlb edilən bu əsərlərə və H.Abbaszaadə yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə bağlı fikir və mülahizələrə nəzər salmaqla ədibin yaradıcılığı haqqında daha geniş təsəvvür yaratmış oluruq.

Ədəbiyyatşünas-tənqidçi Hidayət Əfəndiyev “Tükənməz ilham çeşməsi” yazısında belə bir qənaətə gəlmişdir: “Əyləndiricilik, sünilik və zahiri bəzək H.Abbaszaadənin hekayəçilik üslubuna yaddır” [5, s.122-132].

H.Abbaszaadə və onun yaradıcılığına müraciət edən, öz sözünü deyən ədəbiyyatşünas alimlərdən biri də akademik Bəkir Nəbiyev olmuşdur. Onun “Böyük sərkərdənin bədii surəti” [13] məqaləsi və “Böyük Vətən müharibəsində Azərbaycan ədəbiyyatı” [14] monoqrafiyasında H.Abbaszaadə sənətkarlığına ədəbi təhlil verilmiş, yaradıcılığının ən sanballı əsəri sayılan “General” romanı ilə bağlı görüşləri açıqlanmışdır.

“Böyük sərkərdənin bədii surəti” məqaləsində alim H.Abbaszaadəni “Əsərlərindəki həyat materialı ilə tərcümeyi-halının mühüm bir dövrü bir-birini tamamlayan yazıçı” [13, s.119] adlandırır. Ədəbiyyatımızda Həzi Aslanov obrazı sovet sərkərdəsinin ilk bədii surəti olmasına görə bu əsəri yüksək qiymətləndirir.

H.Abbaszaadə bədii nəsrinin təhlili baxımından görkəmli tənqidçi Akif Hüseynovun “Taleyə çevrilən illər” məqaləsi də diqqəti cəlb edir. Məqalədə H.Abbaszaadə üslubuna xas yaradıcılıq xüsusiyyətlərinin düzgün təsbiti əksini

tapmışdır. A.Hüseynov yazır: “Mənim müşahidəmə görə, H.Abbaszaadənin əsərlərində sujet başlıca ifadə vasitəsidir. O, bilavasitə şərhə meyil etmir, hadisəni ilk növbədə nəql etməyə çalışır” [9, s. 7].

H.Abbaszaadə hər hansı bir nəsr əsərində həcmindən asılı olmayaraq həyatı mövzulara toxunur, hər bir insanın qəlbinə, düşüncəsinə təsir edə bilən hadisələri ədəbiyyata gətirirdi. Şair Məmməd Rahim də yazıçının yaradıcılığına biganə qala bilməmiş, “Maraqlı əsər” [12, s.3] məqaləsində onun “Hardasınız, müsyö Abel?” povestindən söz açmışdır. Əsərin əsas mövzusunı əsirlik, əsirlərin müharibədənsonrakı həyatı, bir sözlə, insan taleyi təşkil edir. Povesti hərtərəfli təhlil edən M.Rahim ayrı-ayrı obrazların xarakterik xüsusiyyətlərinə diqqəti cəlb etmiş, müharibənin insan taleyinə vurduğu acı zərbənin nəticələrinin bədii təsvirini, müharibə epizodlarında canlılığı yüksək qiymətləndirmiş və 80-ci illər H.Abbaszaadə bədii nəsrinin irəliləyən xətt üzrə inkişaf etdiyi qənaətinə gəlmişdir.

“60-70-ci illərdə ədəbiyyat daha çox mənəvi-əxlaqi axtarışlar müstəvisində inkişaf edir və sosial mühiti də bu aspektdən qiymətləndirir, təqdir və tənqid edirdisə, 80-ci illərdə analitik təhlilin istiqaməti sosial-siyasi müstəviyə keçir. Cəmiyyət həyatını, mövcud ictimai və siyasi, eləcə də əxlaqi-mənəvi durumu milli və ümumbəşəri dəyərlər müstəvisində qiymətləndirmək meyili ön mövqeyə çıxır” [16, s. 10]. Yaranan bədii əsərlərdə insan amili, insanın mənəvi dünyası sosial-ictimai dəyərlər zəminində təsvir edilir. H.Abbaszaadə yaradıcılığı da bu cəhətdən öz məhsuldarlığı ilə seçilirdi. Onun yaradıcılığında müharibə mövzusu aparıcı olsa da, insanın daxili təlatümləri, mənəvi-etik məsələlərə sənətkar münasibəti və mövqeyi İ.Şıxlının “Müharibə və insan” [20] məqaləsində H.Abbaszaadə yaradıcılığında müharibə mövzusu və onun rolunu qiymətləndirmək baxımından olduqca maraqlı və dəyərli tədqiqatdır.

H.Abbaszaadə yaradıcılığı, xüsusilə, bədii nəsr ədəbi aləmdə yalnız tənqidçilərin deyil, şair və yazıçıların da diqqətini çəkmişdir. Onun nəşr olunan hər hansı bir nəsr əsərinin oxucu təəssüratı dövrü mətbuatda əksini tapırdı. Yazıçının “Xahiş” povestindən təsirlənən Bəxtiyar Vahabzaadə təəssüratlarını “Xahiş”in bəlası” adlı açıq məktubunda qələmə almışdır. Həmin məktub “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 1982-ci il 16 iyul buraxılışında yayımlanmış və sonradan B.Vahabzaadənin “Dərin qatlara işıq” kitabına salınmışdır [21]. Məqalədə H.Abbaszaadənin nəsrinin həyatı müşahidələr üzərində qurulması və hamıya məlum olan bir mövzunu necə uğurla yenidən işləməsi məsələsinə toxunulurdu. B.Vahabzaadə yazırdı: “Sənin povestdə təsvir etdiyən xeyirxah adamları – Güləndam nənədən tutmuş Qəni kişiyyə qədər – hamısını mən o zamandan (H.Abbaszaadənin yaşadığı Kamo küçəsindəki məhlədən – A.H.) tanıyıram. Bununla mən yazıçı üçün həyat müşahidəsinin nə qədər vacib olduğuna bir daha inandım” [2, s.121].

H.Abbaszadənın 60 illik yubileyi münasibətilə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində Süleyman Rüstəm “Şairin nasir haqqında sözü” adlı yazısında yazıçının bədii nəsrinin mövzu dairəsinin çərçivəsini müəyyən etməyə cəhd edir. Digər ədəbiyyatşünas-alim və ədəbi tənqidçilər kimi, o da H.Abbaszadə bədii nəsrində müasirlik motivlərinin aparıcılığını xüsusilə qabardır.

S.Rüstəm onu hərtərəfli tədqiqata cəlb etməsə də, yazıçının böyük həvəslə yaratdığı Bakı obrazı onun diqqətini çəkmişdir. Onun fikrincə, “insanların daxili aləmini, psixologiyasını özünəməxsus hərəkətləri ilə, səhvləri, nöqsanları və müsbət cəhətləri ilə birlikdə, bütöv bir xarakter kimi vermək”lə [19, s.7] yanaşı, Bakının da dərini, ağrısını, acısını orijinal tərzdə çatdırma bilmişdir. S.Rüstəmin “Şairin nasir haqqında sözü” yazısındakı fikirləri ilə tamamilə razıyıq. Elə bu H.Abbaszadə bədii nəsrinin özünəməxsusluğunu şərtləndirir.

Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndəsi, yaşadığımız dünya, zaman-məkan çərçivəsi, keçmişə dönüş, insan duyğuları və təsəvvürlərini özünəməxsus, bənzərsiz üslubu və təhkiyəsi ilə yaşamağa sövq edən yazıçı Kamal Abdulla “Ötən illərin mənası” [2, s.6] məqaləsində H.Abbaszadənın “Çəmbərəkənd balladası” kitabına daxil olan əsərləri təhlil edərək H.Abbaszadənın cəbhə hekayələrində xatirə, gündəlik formasını müsbət xüsusiyyət kimi qiymətləndirmiş, iki povesti – “Xahiş” və “Dələ” əsərlərindəki mənəvi-psixoloji, etik qayğıların əksi məsələsini xüsusi qeyd etmişdir.

Ədibin 3 cildlik “Seçilmiş əsərləri”nə yazdığı ön sözə [1] tənqidçi Yaşar Qarayev H.Abbaszadənın bədii nəsrində keçmiş ilə bu gün arasında körpü yaratmaq, mənəvi sərvətlərin və insani dəyərlərin varisliyi, mənəvi axtarışlar prizmalarını ustalıqla müəyyən etmişdir. Y.Qarayev yazırdı: “İnsan həyatının və əməyinin təkrarsız humanist mənasına, bunun fərdi bəşəri və fitri-insani mahiyyətinə həssaslıq, dinc günlərin də mənəvi-əxlaqi dəyərləri üçün cəbhəçi cavabdehliyi və məsuliyyəti, cəzasız qalmayan günah, özgə ağrısına, yad köynəyinə məhrəmlik və şəriklik mövzusu, vicdan və ədalət hissənin təntənəsi üçün fəvri, tərəddüdsüz zəminlik və bərc duyğusu! – artıq xatırladığımız bu cizgilər onun hekayə və povestləri üçün hələ cəbhə vaxtından formalaşmış ən səciyyəvi və əxlaqi problemlər hesab oluna bilər” [1, s.7]. Bu xüsusiyyətlər nəinki H.Abbaszadə yaradıcılığına, həmçinin sovet yazıçılarının müharibə nəslinin dəst-xəttinə xas idi.

1985-ci ildə H.Abbaszadənın növbəti kitabı – “Əlibalanın ağır səfəri” nəşr olunur. Kitabda olan eyniadlı roman ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edir, Rəhim Əliyev “Axtarışların başlanğıcı”, “Ömrün sınaqları” [6, s.6], Zaman Əsgərli “Təmizliyin təntənəsi” [7, s.3] məqalələrində romanın ideyasının əsər kimi aktuallığını qiymətləndirmiş, H.Abbaszadənın həyat həqiqətinə, realizmə sadıqlığı məsələlərinə toxunmuşlar.

H.Abbaszadə 70-80-ci illərdə nüfuzlu «Правда», «Известия» qəzetlərində, «Дружба народов», «Огонёк» və «Смена» jurnallarında ən çox

dərc olunan azərbaycanlı yazıçılardan olmuşdur. Onun “Etibarnamə” və “Taqılbab” hekayələri «Огонёк» jurnalında müxtəlif illərdə “İlin ən yaxşı hekayəsi” mükafatına layiq görülmüş, «Правда» qəzetində 10-dan çox hekayəsi yayımlanmışdır. Yazıcının “Burulğanlar” romanı isə Respublika Dövlət Mükafatına layiq görülmüşdür.

Postsovet dövrü ədəbiyyatının bir xüsusiyyəti də ittifaq tərkibində olan respublikaların ədəbiyyatının mövzu və məzmun etibarilə bir-birinə yaxın olması idi. Yaranan əsərlər digər xalqların dillərinə tərcümə edilir, nəşr olunur, dövrün tendensiyası ilə üst-üstə düşənlər ədəbi tənqiddə, ədəbi ictimaiyyətdə işıqlandırılırdı. Onun xüsusilə rus dilində nəşr olunmuş “Uzaqdan gələn qonaq” kitabı digər xalqların nümayəndələri, ictimai mühiti tərəfindən çox bəyənilmişdir. Bu kitab barədə Y.Lukin, İ.Tretyakov «Правда» və «Вышка» qəzetlərində məqalələr dərc etdirmişlər. H.Abbaszaadənin də əsərləri sovet ədəbiyyatının uğurlu əsərləri sayılırdı.

Y.B.Lukin Anton Makarenko və Mixail Şoloxovun əsərlərinin ilk oxucusu və redaktoru idi. O, «Комсомольская правда» və «Правда» qəzetləri ilə əməkdaşlıq edir, bir çox sovet yazıçıları haqqında məqalələr yazırdı. Y.Lukin “Müasirlik mövzunu diktə edir” («Современность диктует тему») [30] adlı məqaləsində H.Abbaszaadənin 4 povesti – “Mənsur”, “Uzaqdan gələn qonaq”, “Qarı döyülür”, “Dörd bazar günü” və 8 hekayəsi barədə qısa məlumat vermişdir. Məqalədə o, H.Abbaszaadənin əsərlərinin əxlaqi tərəfini xüsusi olaraq qeyd etmiş, əsərlərdəki əsas konfliktin insanın cəmiyyətdəki rolu, həyata baxışı, insanlara münasibətindən doğduğunu müəyyən etmişdir. Y.B.Lukin də H.Abbaszaadənin oxucular tərəfindən yaxşı tanınması və sevilməsini müasir mövzulara müraciəti ilə bağlayır.

İ.Tretyakov “Dostluq dərsi” («Урок дружбы») [35] məqaləsində H.Abbaszaadənin “Uzaqdan gələn qonaq” povesti ilə ustalığının çata biləcəyi yüksəkliyə qalxdığını vurğulamışdır.

1976-1978-ci illərdə «Огонёк» jurnalında M.Xolmoqorovun “Əsgər mövqeyi” [36], «Литературный Азербайджан» jurnalında V.Boquslavskinin «...Объёты пафосом воспитания» [28] və S.Lukyanovun «Нравственная активность героя» [31] məqalələrində H.Abbaszaadənin “Uzaqdan gələn qonaq”, “Qaradağ əhvalatı”, “Hardasınız, müsyö Abel”, “Qarı döyülür” povestləri və bir neçə hekayəsi bir-biri ilə əlaqəli şəkildə tədqiqata cəlb edilmiş yazıcının əsərlərindəki drammatizm özünəməxsus şəkildə şərh edilmişdir.

Rus ədəbiyyatında H.Abbaszaadənin maraqla qarşılanmış kitablarından biri də “Dörd bazar günü” olmuşdur. S.Lukyanov kitaba daxil edilmiş povest və hekayələri ehtiva etdiyi humanist ideallar, insanın ictimai maraqları və əxlaq sisteminə yad ünsürlərin dolğun əks edilməsinə görə yüksək qiymətləndirmişdir. O, H.Abbaszaadənin oxucu qəlbinə yol tapa bilməsini əsərlərində qoyduğu aktual problemlərlə əlaqələndirmişdir.

“Dörd bazar günü” kitabı ilə bağlı digər bir tədqiqat Mixail Pleskaçevskiyə aiddir. 1976-cı ildə «Литературное обозрение» jurnalının 8-ci sayında o, “Dörd bazar günü”, “Uzaqdan gələn qonaq”, “Hardasınız, müsyö Abel” povestləri və “Etibarnamə” hekayəsi barədə məlumat vermişdir. M.Pleskaçevskinin azərbaycanlı yazarın bədii irsinə marağı onun yaradıcılığı ilə yanaşı, şəxsiyyətinə olan simpatiyası tamamlayırdı. H.Abbaszadənin 60 illik yubileyinə həsr etdiyi «Грани большого таланта» [33] yazısında Pleskaçevski müasirlik mövzusunda sadıqlıyı H.Abbaszadə yaradıcılığının əsas xüsusiyyəti kimi qiymətləndirmişdir.

Bunlarla yanaşı, A.Sofranovun «Нравственный взгляд писателя» (“Yazıcının mənəvi baxışları”) [34] məqaləsi də H.Abbaszadə bədii nəsrinə haqqında müəyyən bir fikrə gəlmək, müxtəlif baxış bucaqlarını müəyyən etmək baxımından maraqlıdır.

1982-ci ildə H.Abbaszadənin rus dilində “Büllür mürəkkəbqabı və bənövşəyi “Jiquli” kitabı nəşr olunur və Y.Loxviçkinin diqqətini çəkir. Y.Loxviçki «Грани судеб людских» (“İnsan talelərinin sərhədində”) [29] məqaləsində “Büllür mürəkkəbqabı və bənövşəyi “Jiquli”, “Etibarnamə”, “Çəmbərəkənd balladası”, “Körpüdə bir qadın dayanmışdı” hekayələrinin məzmununu təhlil etmiş, oradakı yenilikləri təsvir etməyə çalışmışdır. Y.Loxviçki H.Abbaszadənin əsərlərində insan taleyinin ön planda olmasını, mərdlik, humanizm, inam hissələrinin Azərbaycan xalqının xarakterik cizgiləri olduğunu və yazıcının bu xüsusiyyətləri ustalıqla oxucuya çatdırma bilmə sənətkarlığını qeyd etmişdir.

H.Abbaszadənin əsərləri keçmiş SSRİ məkanında digər müttəfiq respublikalarda ədəbiyyatşünasların da tədqiqatında özünə yer alır. Daşkənddə yaşayan filologiya elmləri doktoru Ləziz Kayumov “Müasirlik duyğusu” məqaləsində [10] H.Abbaszadə yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş, əsərlərində ictimai-sosial problemlərin həlli yollarını yazıcının müasir həyata baxışı ilə əlaqələndirmişdir. L.Kayumov H.Abbaszadənin üslubunda hadisələrin qeyri-adi təsvirini belə ifadə edir: “Əsərdəki hadisələri elə çevirməli ki, bununla o, yeni boyalarla işlənmiş olsun və adi adamlar öz xarakterlərinin bütün diqqətəlayiq qeyri-adilikləri ilə açıla bilsinlər” [10, s.7].

Yazıçı özü də sənət dostları, jurnalistlər ilə müsahibələrində sənətə baxışını, yaradıcılıq meyarlarına münasibətini bildirməkdən çəkinməmişdir. Onun “Bakı” (“Баку”) qəzetinin jurnalist Mark Peyzelə verdiyi «Однажды и навсегда» [32] müsahibəsində tənqidi fikirlərinə rast gəlirik.

H.Abbaszadə öz əsərlərinə üç prizmadan yanaşır: oxucu, tənqidçi və müəllif. Onun fikrincə, bunlardan hər hansının zəif və ya bir-birinin fikirlərinin düzgün dəyərləndirilməməsi nəticədə uğursuz əsərlərin formalaşacağına gətirib çıxarır. Yazıçı xüsusilə, müharibə mövzusunda öz yaradıcılığında aydınlıq gətirmiş, bəlkə də müharibə olmasaydı ədəbiyyata gəlməyəcəyini bildirmişdir.

“Müharibə mənim ruhuma və beynimə birdəfəlik daxil oldu” deyən H.Abbasadə hər bir yazıcının öz xalqının ruhunu, inamını milyonlara çatdırmaq vəzifəsini üstün tutur.

Aparılan araşdırmalardan aydın olduğu kimi, H.Abbasadə yaradıcılığı sovet dövründə ədəbi tənqid müstəvisinə tam olmasa da, çıxarılmış, hələ sağlığında yazılan məqalələrdə şəxsiyyəti, yaradıcılıq yolu, sənətkarlıq xüsusiyyətləri, yazı üslubu və s. ilə bağlı məqamlarla bağlı elmi-tənqidi yanaşmalara rast gəlirik. Lakin istər ədəbi tənqid, istərsə də “dostların” yanaşmaları yazıcının əsərlərindəki gizli mətləbi, ideya-məzmun mahiyyətini, dil-üslub xüsusiyyətlərini dərinlən açmır, daha çox siyasi-ideoloji məqamlara toxunurdular. H.Abbasadə sovetizm ideyasından kənar, lakin dövrün real gerçəkliyindən də yan qaça bilməyən əsərlərində öz milli mənliliyini, milli dəyərlərini, milli düşüncə tərzini qorumağa çalışır, sovet ədəbiyyatına sadə insan xarakterləri, obrazları gətirirdi.

H.Abbasadənin bədii nəsrinə baxış müstəqillik dövrü ədəbi tənqidində əksini tapmışdır. Bildiyimiz kimi, H.Abbasadənin yaradıcılığının son 14 ili yenidən müstəqillik qazandığımız dövrə düşür. Bu dövrdə artıq yazıçı 69 yaşlı haqlamışdı və onun bədii nəsrini durğunluq dövrünü yaşayırdı. Yazıcının yaradıcılığının son illərini daha çox publisistika yaradıcılığı təşkil edirdi.

Bu zaman kəsimində görkəmli akademik Tofik Hacıyev və Vaqif Yusiflinin tədqiqatlarında H.Abbasadənin bədii nəsrinə bağlı orijinal fikirlərə rast gəlmək mümkündür. T.Hacıyev “Nəsrin böyük rütbəli sənətkarı” [8] məqaləsi və 2006-cı ildə H.Abbasadənin latın qrafikası ilə nəşr olunmuş ikicildliyinə yazdığı “Ön söz”də ədibin yaradıcılığının əsas istiqamət xətlərini düzgün müəyyənləşdirdiyinin şahidi oluruq. O, həmçinin H.Abbasadənin bədii nəsrinin poetik göstəriciləri sırasında şeirliyyət, yığcamlıq, sərrastlıq və məntiqi vurğunun əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmişdir.

Tənqidçi Vaqif Yusifli H.Abbasadənin bədii nəsrinə bağlı düşüncələrini “Azərbaycan romanı: dünən, bugün”, “Əlvanlıq uğrunda” [22], “Çəmbərəkənd balladası” [25] yazılarında qələmə almışdır. O, hələ 1986-cı ildə yazdığı “Nəsr: konfliktlər, xarakterlər” monoqrafiyasında müharibə dövrünü əks etdirən əsərlər arasında “General” romanının da adını çəkmişdir. V.Yusifli 60-70-ci illər Azərbaycan nəsrində Böyük Vətən müharibəsinə müraciətin iki üsulundan bəhs edərək yazırdı: “Bir çox yazıçılar bilavasitə şahidi olduqları hadisələri geniş və panoram epik lövhələrə çevirirlər (Əbülhəsən – “Dostluq qalası”, H.Abbasadə “General” və s.). Belə əsərlərdə müharibəni şəxsən görmüş, odlar-alovlar içərisindən keçmiş yazıçıların şəxsi təəssüratları az rol oynamır. İkinci qisim əsərlərdə isə həcm o qədər də böyük olmur, yazıçılar əsasən arxa cəbhəni təsvir edir, müharibənin insan psixologiyasına təsirini əks etdirməyə çalışırlar” [27, s.137].

Tənqidçi H.Abbaszađə yaradıcılığını yalnız sovet dövrünün ideoloji prizmasından deyil, müstəqillik dövrü kontekstində də təhlilə cəlb etmişdir. “Altmış beş il ədəbi aləmdə” [23, s.5], “Həyat həqiqətləri və yazıçı duyumu” (“Ulduz” jurnalı) məqalələri H.Abbaszađənin həm şəxsiyyəti, həm də yaradıcılıq yolunu araşdırmaq baxımından qiymətli mənbələrdir. 2007-ci ildə “Ədəbiyyat” qəzetində nəşr etdirdiyi “Bizim Hüseyn müəllim” məqaləsində o yazır: “Hüseyn Abbaszađə müasir yazıçıdır və mən bu kəlməni işlədərkən müasirliyi təkə müasir mövzuda yazmaq kimi dərk eləmirəm. Müasirliyi onun təsvir etdiyi hadisələrə məhz yeni düşüncə tərzi ilə yanaşmasında, gördüyünü, müşahidə etdiyini və qələmə aldığıni yüksək sənətkarlıqla canlandırdığında görürəm. Elə bir əsər ki, təkə konkret bir dövrün əhval-ruhiyyəsini, ictimai, yaxud mənəvi mənzərəsini əks etdirməklə məhdudlaşmasın. Bu gün də həmin əsərləri oxuyanda bu gün üçün nəə tapaq” [24, s.6].

H.Abbaszađənin oxunan və sevilən bir yazıçı olduğunu jurnalist araşdırmalarında da görmək mümkündür. Yazıçı özü də uzun zaman mətbuatda çalışmışdır. Yazıçı-publisist Hacı Ağaddin Mansurzađənin “Sənətkar xoşbəxliyi” kitabı mətbuat nümayəndələri arasında dərin hörmətə və sevgiyə sahib olmuşdur. Bu, H.Abbaszađəyə həsr edilmiş maraqlı araşdırmalardan biridir. Ədibin 85 illiyi münasibətilə nəşr edilmiş kitaba H.A.Mansurzađənin beş məqaləsi daxil edilmişdir. Məqalələrlə tanış olduqda müəllifin yazıçının həyat yoluna, yaradıcılığına bələdliyi diqqət çəkir.

Yaradıcılığı iki əsrin qovşağına təsadüf edən yazıçının bədii nəsrinə barədə Məhəmməd Nərimanoğlu “General”la qazanılan şöhrət, Təranə Məhərrəmovə “Ədəbiyyatın ağsaqqalı”, Dəyanət Bayramov “Nəsrimizin “general”ı” kimi məqalələrində bir-birindən dəyərli fikirlər irəli sürmüşlər. Yazıçını ən yaxşı təqdim edən öz əsərləri olduğunu vurğulayan M.Nərimanoğlu yazır: “Yazıçı üçün mühüm bir məziyyət də qələmə aldığı hadisələri haçansa yaşaması, təsvir etdiyi insanları görməsi, duyması, onların müasirinə çevrilməsidir. H.Abbaszađənin nəsrinə professionallıqla qələmə alınıb ki, bunu yazıçının irili-xırdalı bütün əsərlərində görmək mümkündür” [15, s.7].

Bunlarla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, H.Abbaszađə yaradıcılığı nə sovet, nə də müstəqillik dövrü ədəbiyyatşünaslığında hərtərəfli tədqiqata cəlb edilməmişdir. Sovet dövründə onun bədii nəsrinə mətbuatda mütəmadi olaraq işıqlandırılma da, sovet ədəbi tənqidində özünə yer ala bilməmişdir. Təhlil müstəvisinə cəlb edilən əsərlər də təbii olaraq, sosialist quruculuğu nailiyyətləri, sovet insanının xariqəsi və s. bu kimi parametrlərdən araşdırılmışdır.

2005-ci ilə kimi qələmini yerə qoymayan H.Abbaszađə yaradıcılığına müstəqillik dövrü ədəbi tənqidi, demək olar ki, biganə yanaşmışdır. Buna bir neçə səbəblə aydınlıq gətirmək olar. Birincisi, 90-cı illərdən sonra ölkənin ictimai-siyasi həyatında baş verən köklü dəyişikliklər mədəniyyət, incəsənət və

ədəbiyyatın məzmununda da özünü göstərdi. Xalqlar dostluğu, beynəlmiləçilik, qardaşlıq, həmrəylik mövzuları ədəbiyyatda arxa plana keçir, postmodernizmin, müstəqilliyin özü ilə gətirdiyi yeni mövzulara oxucu marağı ilə yanaşı, tənqidçi sözü, tənqidçi fikri tələb edirdi. İstər dövrü mətbuat, istərsə də ədəbi tənqid yeni ab-hava, yeni polemikaya ehtiyac duyurdu. H.Abbaszaadə kimi ömrünü və ədəbi fəaliyyətini mövcud ideoloji ruhla kökləyən sənətkarlar üçün mövzu və məzmun yeniliyi, “yeni obraz”, “yeni intellekt” yaratmaq çətin idi. H.Abbaszaadə səhv ideologiyaya xidmət edən sənətkar deyildi, lakin öz yaradıcılıq ənənəsini, formalaşma dəst-xəttini dəyişməsi də olduqca çətin idi. Yazıcının mənsub olduğu cəmiyyətə, mövcud quruluşa, böyüyüb təhsil aldığı, əmək fəaliyyətinə başladığı, uğrunda canından keçməyə hazır olduğu sovet cəmiyyətinə sədaqəti ilə yanaşı, fərdi sənətkar təxəyyülü onu tutduğu yoldan, ədəbiyyat aləmindən uzaqlaşmağa, yeni məzmunlu əsər ortaya qoymağa mane olurdu. Digər tərəfdən, “...totalitar rejim şəraitində, inzibati-amirlik rejimində “yeni nəsrin” meydana çıxması heç də adi məsələ deyildi. O zaman hakim olan kommunist ideologiyası yalnız sosialist realizminə haqq qazandırır və bu sənət adamlarının sərbəst yaradıcılıq fəaliyyəti göstərməsinə mane olurdu” [4, s.12].

Ədəbiyyatşünaslıqda H.Abbaszaadə və onun kimi sənətkarlara qarşı yaranan ədəbi “laqeydlik” onların əsərlərini qloballaşan və postmodernləşən ədəbiyyatın tələbləri ilə yanaşaraq diqqətdən kənar qoymuşdur. Ədəbiyyatşünas alim Ş.Alışanlı bu prosesi belə ifadə etmişdir: “Marksist-leninçi metodologiyanın, ictimai formasıyalar nəzəriyyəsinin yetirməsi olan Azərbaycan humanitar elmi hansı istiqamətdə inkişaf etməlidir. Humanitar tədqiqatlarda başlıqlar dəyişir, lakin mətndən, təhlildən irəli gəlmədiyi üçün formal səciyyə daşıyır. Tariximizlə, ədəbi-mədəni keçmişimiz və çağdaş proseslə bağlı tədqiqatlarda formal ənənəvi metodoloji yanaşma mexaniki inkar edilir. Humanitar təfəkkürdə marksist dünyagörüşündən zahiri ayrılma yalnız ifratlarla müşahidə olunur” [3, s.4].

Hər bir sənətkar öz dövrünün, mühitinin yaradıcısıdır. H.Abbaszaadə sovet hökumətini səmimi qəlbədən sevirdi. Çünki bu dövlətin ideologiyası altında böyümüşdü, təhsil almışdı, əmək fəaliyyətinə başlamışdı. O, bu hökumətin naqisliklərini də yaxşı bilirdi və onları görmüşdü. Lakin bunları həmin dövrdə açıq şəkildə dilə gətirmək, yazmaq asan iş deyildi. H.Abbaszaadə bir yazıçı kimi yaşadığı dövrün, cəmiyyətin, insanların psixologiyasını, sosial və məişət aspektlərini işıqlandırmağı qarşısına məqsəd qoymuş və buna nail olmuşdur. H.Abbaszaadə yaşadığı zamanla düşünür, yaşayır və yazırdı. Onun əsərlərindəki humanizm, əxlaq, səmimi duyğular bu gün öləzimdə olan insanlığımızı yenidən sorğulamağa, xatırlamağa vəsildir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Abbaszadə H.* Seçilmiş əsərləri: 3 cilddə, I c., Bakı: Azərnəşr, 1983, 366 s.
2. *Abdulla K.* Ötən illərin mənası. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəz., Bakı, 1983, 7 oktyabr
3. *Alışanlı Ş.* Ədəbi-bədii düşüncənin sərhədləri. Bakı: Sabah, 2010, 360 s.
4. *Bayramova N.* Elçin nəsrinin poetikası. Bakı: Ozan, 2003, 184 s.
5. *Əfəndiyev H.* Tükənməz ilham çeşməsi // Azərbaycan, 1970, № 4
6. *Əliyev R.* Ömrün sınaqları. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəz., Bakı, 1985, 7 iyun
7. *Əsgərli Z.* Təmizliyin təntənəsi. “Bakı” qəz., Bakı, 1985, 12 avqust
8. *Hacıyev T.* Nəsrin böyük rütbəli sənətkarı. “Yeni Azərbaycan” qəz., Bakı, 2002, 22 noyabr
9. *Hüseynov A.* Taleyə çevrilən illər. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəz., Bakı, 1982, 26 noyabr
10. *Kayumov L.* Müasirlik duyğusu. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəz., Bakı, 1982, 26 noyabr
11. *Məmməd C.* Ürəkaçan əsərlər, səslər. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəz., Bakı, 1982, 26 noyabr
12. *Məmməd R.* Maraqlı əsər. “Azərbaycan gəncləri” qəz., Bakı, 1971, 7 oktyabr
13. *Nəbiyev B.* Ədəbi düşüncələr. Bakı: Gənclik, 1971, 203 s.
14. *Nəbiyev B.* Böyük Vətən müharibəsi və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1977, 329 s.
15. *Nərimanoğlu M.* “General”la qazanılan şöhrət. “Azərbaycan” qəz., Bakı, 2012, 24 noyabr
16. *Salamoğlu T.* Müasir Azərbaycan romanının poetikası. Bakı: Elm, 2005, 280 s.
17. *Seyidov Y.* Müasirlik duyğusu. “Kommunist” qəz., 1971, 20 yanvar
18. *Seyidov Y.* Müasirlik yazıçının devizidir. “Azərbaycan gəncləri” qəz., Bakı, 1968, 24 oktyabr
19. *Süleyman R.* Şairin nasir haqqında sözü. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəz., Bakı, 1982, 26 noyabr
20. *Şıxlı İ.* Xatirəyə dönmüş illər: Xatirələr və məqalələr. Bakı: Yazıçı, 1980, 366 s.
21. *Vahabzadə B.* Dərin qatlara işıq. Bakı: Yazıçı, 1986, 320 s.
22. *Yusifli V.* Azərbaycan romanı: dünən, bugün // Azərbaycan, 1987, № 12
23. *Yusifli V.* Altmış beş il ədəbi aləmdə. “Ədəbiyyat” qəz., Bakı, 2012, 21 dekabr
24. *Yusifli V.* Bizim Hüseyn müəllim. “Ədəbiyyat” qəz., Bakı, 2007, 23 noyabr
25. *Yusifli V.* Çəmbərəkənd balladası. “Bakı” qəz., Bakı, 1983, 3 may
26. *Yusifli V.* Əlvanlıq uğrunda. “Azərbaycan gəncləri” qəz., Bakı, 1971, 6 fevral
27. *Yusifli V.* Nəsr: konfliktlər xarakterlər. Bakı: Yazıçı, 1986, 166 s.
28. *Богуславски В.* Объяты пафосом воспитания // Литературный Азербайджан, 1977, № 10-11
29. *Лохвички Й.* Грани судеб людских // Литературный Азербайджан, 1983, №3,
30. *Лукин Й.* Современность диктует тему. Газ. “Правда”, 1979, 10 февраля

31. *Луцянов С.* Нравственная активность героя // Литературный Азербайджан, 1976, № 2
32. *Пейзел М.* Однажды и навсегда. Газ. «Баку», 1984, 18 июля
33. *Плескачевски М.* Грани большого таланта. Газ. «Вышка», 1982, 23 ноября
34. *Софронов А.* Нравственный взгляд писателя (предисловие к книге «Гость из далека»). Москва: Художественная литература, 1978
35. *Третьяков И.* Урок дружбы. Газ. «Вышка», 1976, 12 февраля
36. *Холмогоров М.* Позиция солдата // Огонек, 1976, № 43